

АСПЕКТИ АРХІТЕКТУРНОЇ ОСВІТИ

УДК 72. 01

О.М. Дудка

Харківська національна академія міського господарства,
кафедра архітектурного і ландшафтного проектування

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 20–30-х РОКІВ ХХ ст. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНОГО ПРОЦЕСУ

© Дудка О.М., 2012

Виявлено організаційні та методичні аспекти розвитку радянської архітектури 1920–1930 рр. в контексті розвитку архітектурного процесу, визначено функції, значення в цьому процесі творчих конкурсів, а також їхній вплив на формування архітектурної теорії та практики цього періоду.

Ключові слова: конкурсні проекти, творчі майстерні, генерування ідей, архітектурне формотворення.

In the paper the organizational and methodical aspects of developing soviet architecture in the context of architectural processes 1920–1930 are treated. The place and the role in the processes of creative contests and their influence of forming architectural theory and practice of this period are determined.

Key words: creative competitions, creative master-classes, idea generating, architectural form development.

Постановка проблеми

У цьому дослідженні висвітлено та проаналізовано питання організації й проведення творчих конкурсів 1920–1930-х років у контексті розвитку архітектурного процесу та їхній вплив на подальший розвиток теоретичних й практичних проектних розробок. У роботі розглядається загальний процес розвитку архітектурної теорії та практики, в якому конкурси були одним з каталізаторів новітнього формотворення в архітектурі. Детальний порівняльний аналіз методів організації та проведення конкурсів цього періоду надає можливість відокремити деякі з них як найвизначальніші у розвитку архітектурної проектної практики та як такі, що утворюють певні етапи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Під час детального аналізу конкурсної архітектурної практики виявлено не тільки власне проекти (реалізовані та нереалізовані, «паперові» та концептуальні, відзначені преміями і забуті), а й численні текстові документи та рідкісні періодичні видання з широким застосуванням матеріалів професійного дискурсу, які висвітлюють мотиви вибору. Під час вивчення розвитку конкурсної діяльності початку ХХ сторіччя й механізмів її функціонування в архітектурному процесі та конкретних формах творчої діяльності важливим є порівняльний аналіз конкурсних проектів та відповідних їм текстів. Слід наголосити, що актуальною проблемою архітектурної теорії та практики того часу було стрімке прагнення до спорудження принципово нових типів будівель. Саме тому програмою та умовами конкурсів на такі споруди закладено й новітні, революційні ідеї, які не могли здійснитись, але багато з тих ідей були орієнтирами архітектурних уявлень та творчих експериментувань.

Значний внесок у вивчення творчих конкурсів як специфічну діяльність внесли науково-дослідні праці Г.Б. Бархіна, А.К. Бутова, братів Весніних, М.Я. Гінзбурга, М.Я. Корнфельда, І.І. Леонідова, К.С. Мельникова, В.Е. Хазанової, С.О. Хан-Магомедова, М.Ф. Хомутецького та ін. Однак питання методів організації й проведення творчих конкурсів є маловивченими. Єдиним науково-методичним виданням з визначенням специфіки конкурсної діяльності та впровадженням конкурсного проектування в навчальний процес є робота В.О. Тимохіна.

Про творчі конкурси та різні аспекти конкурсної проблематики зазначено у деяких сучасних наукових публікаціях закордонних авторів, а саме працях В.Г. Басса, І.А. Казуся, С.П. Заварихіна, Л.П. Холодової, Т.Г. Маклакової, М.Д. Майдурової, В.О. Юзбашева тощо. Архітектурні конкурси 1920–1930-х років також досліджували сучасні українські науковці, а саме В.О. Кодін, О.В. Конопльова, В.І. Проскураков, К.Т. Черкасова, О.О. Швиденко та ін.

Мета статті

Проаналізувати специфічні особливості конкурсної практики 1920–1930-х років й визначити їхній вплив на подальший розвиток архітектурної теорії та практики.

Матеріал дослідження

Детальний аналіз архітектурного процесу пореволюційного періоду дає змогу визначити, що в нових соціально-економічних умовах того часу в архітектурній практиці відбувався активний процес становлення і розвитку нового організаційного структурування у вигляді творчих майстерень, різних архітектурних організацій та суспільств, які генерували стільки творчих ідей, що перевищувало їх практичну реалізацію. За майже невеликий період з'являються не просто нові творчі ідеї, а принципово новітні ідеї щодо розвитку формотворення в архітектурі. Свого часу цей нереалізований творчий доробок став надійним фундаментом формування нового стилю, який поступово вводився в науковий і творчий обіг через художників, архітекторів та митців (видання, конкурси, виставки).

Архітектурні конкурси 1920–1930-х років слід розглядати як явище, в якому дія розвитку архітектурного процесу є найбільше наочною, оскільки кожне конкурсне змагання передбачає вибір між кількома проектами, виконаними за однією програмою. Вибір цей здійснювали не тільки архітектори, а й ті, хто за допомогою архітектурних об'єднань, організацій, спілок, майстерень тощо, сформованим груповим авторитетом, визначав ідеологію всього періоду [1]. До речі, саме це відрізняє конкурси 1920–1930-х рр. від попередніх конкурсних змагань, коли вибір кращих проектів було зумовлено перш за все пріоритетами та ідеологічною спрямованістю самих замовників. Визначено також, що в початковий пореволюційний період реальне будівництво проводилося у вкрай обмежених обсягах, проте творче життя було дуже плідним, бо проектували багато. Надзвичайно були поширені різноманітні архітектурні конкурси за різними програмами. У цих умовах проект обов'язково перетворювався на остаточний результат та мету творчого процесу. Крім того, система «архітектор–проект–будівля–споживач» порушувалася, з неї випадала найважливіша ланка – «будівля», в результаті чого прямиий і зворотний зв'язок зі споживачем зникав.

На початку 1920-х років, коли безробіття серед архітекторів зростає, роль організатора архітектурної справи бере на себе Московське архітектурне товариство (МАО), яке розгортає роботу так, щоб за невеликою кількістю проектних об'єктів залучити до роботи якнайбільше архітекторів. Завдяки чітко розробленим умовам конкурсів замовники (трести, синдикати, акціонерні товариства тощо) виплачували доволі великі премії.

Виявлено, що досліджуваний період займає особливе місце у розвитку архітектурного процесу, де саме архітектурні конкурси сприяли формуванню нових ідей і висуванню лідерів. В ці роки створено безліч архітектурних майстерень, суспільств й організацій (МАО, ВХУТЕМАС, АСНОВА, ВОПРА, ОСА й ін.). На чолі майстерень був неодмінно автор проекту, але художнє керівництво покладалось на раду, де керівники цих майстерень самі вирішували всі творчі питання. Ідею проекту «в олівці» представляли на обговорення комісії ради, і у разі схвалення проект

доводився до ескізної стадії, після чого його знову колективно розглядали (відома також практика змагання декількох майстерень). Важливим було й те, що головну увагу почали приділяти і якісному використанню накопиченого в країні архітектурного потенціалу [2].

Творчі майстерні, що залучили в державну організацію багатьох талановитих архітекторів, стали одночасно й школою навчання архітектурної молоді. Архітектурна майстерня як специфічна форма проектування, що виникла під час пошуку раціональної організації творчого процесу, стає провідною формою колективної праці архітекторів [3]. До середини 30-х років вони були створені в більшості проектних установ країни, але конкретна організаційна форма майстерні, її підпорядкування, статус, форми й рівні оплати праці аж ніяк не були уніфіковані.

Постановою СНК СРСР 1929 р. «Про заходи щодо оздоровлення будівництва» започатковано формування центральних проектних організацій. Ця постанова істотно активізувала процес концентрації архітектурних сил. Проектні групи, що відокремились у вузькоспеціалізованій організації, а також групи, що тяжіли до різних архітектурних суспільств, були включені в знову створені державні проектні трести ВСНХ СРСР («Держпроектбуд» 1 й 2, пізніше об'єднані в «Промбудпроект», «Міськбудпроект» й ін.) [2]. Для розробки і регулювання містобудівного процесу на Україні в 1930 році було організовано Інститут «Діпромісто» (в м. Харків), що об'єднав планувальників і проектувальників.

Архітектурний процес 1920–1930 років є особливим в історії розвитку радянської архітектури, коли з'являються не просто творчі ідеї, а принципово новітні ідеї, що вплинули на розвиток формоутворення в архітектурі. Слід зазначити, що після зміни напрямленості в архітектурі на початку 1930-х років, достатньо професійної уваги до радянського архітектурного авангарду не наділялось. Величезний потенціал нереалізованої спадщини не тільки не було виявлено і досліджено, а й загублено і забуто [4]. І сьогодні є великою бібліографічною рідкістю матеріали, що були видані в 1920-ті роки, і ті документи, які збереглися в державних архівах та приватних колекціях викликають велике захоплення творчим мисленням архітекторів того часу.

Найяскравішим явищем у багатогранному архітектурному процесі 1920–1930-х років були архітектурні конкурси, участь у яких була однією з дієвих форм творчого самовираження архітекторів. У цих конкурсних роботах й проектних розробках архітектура була образною й різноманітною, але гостро відчувалось протистояння між грандіозними проектними пропозиціями й реально споруджуваними об'єктами. Важливо підкреслити, що саме це, до речі, відрізняло радянську архітектуру від західноєвропейської, коли архітектори пропонували новий альтернативний спосіб розвитку архітектури, намагаючись створити нову реальність, романтичну й світлу, відмінну від того середовища, в якому вони жили й творили [5]. Керівництво країни пропонувало ідеї соціального міфу та світлого майбутнього й архітектори проектували будинки-комуни, театри масових дійств, зали суспільних зборів, палаци культури для нової радянської молоді. У творчих роботах багатьох архітекторів можна було визначити спрямованість у майбутнє, на що значно вплинули корінні соціальні перетворення в країні [6]. Для деяких з них участь у конкурсах була своєрідним полігоном для неперервного розвитку творчої особистості [5].

Великий внесок у процес становлення конкурсного проектування зробили представники різних творчих організацій, теоретики та майстри радянської архітектури, своєрідні «конденсатори епохи» М.О. Ладовський, М.Я. Гінзбург, К.С. Мельников, І.І. Леонідов, І.О. Голосов, А.К. Буров, брати Весніни та багато інших, які працювали саме в ці 1920–1930-ті роки. Вони використовували свою участь у різноманітних міжнародних та всесоюзних конкурсах не тільки для пошуку нових підходів і методів чи розробки нових типів архітектурних і містобудівних об'єктів, а й для пропаганди своїх ідей у студентському архітектурному середовищі, щоб залучити саме студентську молодь до конкурсного проектування.

На цей час також сформульовано і методичні підходи до організації конкурсів різних рівнів та напрямлень, що дає змогу визначити певну типологію: відкриті конкурси із залученням усіх запропонованих проектних розробок; закриті конкурси з попереднім визначенням обмеженого кола учасників конкурсу; змішані конкурси (сполучення відкритого конкурсу з частиною замовних

проектів, що забезпечувало участь найвідоміших архітекторів з гарантією відповідного відзначення результатів). Цей перелік доповнюється актуальними на той час, так званими «паперовими» конкурсами, які не передбачали обов'язкової реалізації, а також концептуальні конкурси, реалізація яких була за межами можливостей того часу.

Вивчення й аналіз методів організації й проведення творчих конкурсів 1920–1930-х років надає можливість відокремити деякі з них як найвизначальніших і як таких, що утворюють певні етапи у розвитку вітчизняної архітектурної проектної практики. Аналізуючи матеріали конкурсів, слід звернути увагу на існування і взаємозалежність цілей, завдань і прийомів у практиці їх проведення. Метою більшості конкурсів було досягнення конкретної мети, а саме можливості вибору кращого із запропонованих проектів для реалізації. Деякі з них були етапними й забезпечували революційні зміни в архітектурному формоутворенні. До таких конкурсів слід зарахувати конкурси на театральні будівлі в Харкові, в Ростові-на-Дону, Свердловську й Новосибірську, на будівлю Держпрому в Харкові, на Палац Рад у Москві тощо. Ці конкурси визначили новітні підходи до формування об'ємно-функціонального рішення архітектурної будівлі й до формоутворення будь-яких споруд.

Одним з найвизначніших став міжнародний конкурс на Театр масового музичного дійства на 4000 глядачів у м. Харкові. В умовах конкурсу, об'явленого в 1930 р. було задекларовано: „Рішення повинно бути дійсно нове і оригінальне, яке в повній мірі відображує ідеологічне значення театру в розвитку радянської культури, враховуючи разом з тим наявність тенденції сучасних радянських та іноземних театрів по відношенню до форми і характеру глядацького залу і сцени” [7]. На конкурс було представлено близько 143 проекти, майже дві третини з яких від іноземних архітекторів з Німеччини, Швеції, США, Японії, Франції. Серед них слід визначити таких авторів як В. Гропіус, Альфред Кастнер, Зденко-Стрижич, Кавакіта, Норман Бел Гед та ін. Такого кількісного і якісного розмаху конкурсних проектів на цей час майже не було. Наприклад, під час проведення конкурсу на Держпром у Харкові було подано всього 17 проектів вітчизняних архітекторів. Більшість проектів на театр масового музичного дійства в Харкові було виконано в панівних на той час формах конструктивізму, але деякі проектні рішення відрізнялись надзвичайно цікавими новаторськими підходами.

Так, автор премії 1-а Альфред Кастнер (США) у своєму проекті демонстрував величезну кількість трансформацій, передбачаючи формування амфітеатру навкруги центральної арени. Новітню ідею взаємозаміни функцій за допомогою просторової трансформації двох сцен пропонував автор з Німеччини Зденко-Стрижичем (премія 1-с). Можливість розкриття сценічних постановок на зовнішнє середовище для об'єднання масових дій пропонувалось у проекті харківських авторів Костенка, Фридмана, Мовшовича, Штейнберга. А в проекті японського архітектора Кавакіта залежно від театральної постанови глядачам треба було ліфтами підійнятися на одинадцять поверхів. Автор також пропонував близько двадцяти варіантів трансформації сцени (рис. 1).

Деякі автори пропонували варіанти величезного театрального середовища, пов'язаного з вулицею, що надавало можливість проведення масових дійств (ввести невеликий танк або броньовик, чи колони демонстрантів тощо), інші пропонували новітні спеціалізовані імітатори звуку або розповсюджувачі запаху. А відомий німецький архітектор В. Гропіус, що пропонував майже звичайне рішення театру, найвизначнішим у своєму проекті вважав кінофіковані стіни, що давали змогу назовні бачити театральну постанову.

Але переможцем конкурсу було визнано проект братів Весніних, у якому внутрішнє середовище театру вирішувалось у вигляді єдиного об'єму, а сцена трансформувалась й використовувалась для різноманітних театральних і будь-яких масових постанов, при цьому місткість залу збільшувалась з 4000 до 6000 глядачів. До речі, самі автори визначали проект Харківського театру як свій найкращий творчий здобуток [8].

Незважаючи на те, що проект театру не був реалізований, науково-методичне значення цього конкурсу неможливо переоцінити. Адже вся архітектура ХХ століття пройшла під великим впливом творчих ідей, запропонованих учасниками конкурсу. Крім реалізації проекту, умовами конкурсу передбачалось: публікування всіх представлених проектів у вигляді окремого альбому та в фахових

періодичних виданнях, а також напрямлення проектів для використання в вищих архітектурних навчальних закладах як методичних матеріалів. Кожен проект також мав право на реалізацію та був рекомендований до використання [9].

На жаль, сьогодні про величезний конкурс із збагаченим «архівом творчих ідей», що випередили свій час нагадує лише будівля житлового будинку по вул. Чернишевській (там почали будувати театральні приміщення) та альбом з фотоматеріалами конкурсних проектів, що зберігається в бібліотеці ім. Короленка.

Майже одночасно з конкурсом на Харківський театр проведено ще кілька конкурсів на театри, які значно вплинули на подальший розвиток театральної архітектури. Варто наголосити і на взаємозв'язку методики та практики їх проведення, коли кожний попередній конкурс та його організаційні вимоги враховувались у наступних конкурсах.

Унікальною є історія будівлі оперно-драматичного театру в Ростові-на-Дону. За підсумками всесоюзного конкурсу, оголошеного в 1930-ті роки, проектом-переможцем визнано проект Бархінних (рис. 2). Але саме після цих подій академік архітектури О.В. Щуко й проф. В.Г. Гельфрейх запропонували свій, цікавіший, проект театру, і тоді прийняли безпрецедентне рішення: преміювати одних авторів, а реалізувати інший проект (рис. 3). І хоча на той час були надзвичайно складні умови будівництва, цей театр збудували дуже швидко, за 5 років, а на будівельний майданчик провели спеціальну залізничну гілку. До речі, оперно-драматичний театр у Ростові-на-Дону представлений у двох музеях «Театри світу», що знаходяться у Лондоні та Осаці як пам'ятки конструктивізму, і цей факт говорить про унікальність цієї будівлі, а всесвітньо відомі Ле Корбюзьє та Оскар Німейєр визначали цей театр як «перлину радянської архітектури» [10].

Важливою проблемою в архітектурній теорії й практиці того часу було стрімке прагнення до спорудження принципово нових типів будівель. Саме тому програмою та умовами конкурсів на такі споруди було закладено й новітні, революційні ідеї, які дуже часто не могли здійснитись, але багато з тих ідей були орієнтирами архітектурних уявлень та творчих експериментувань.

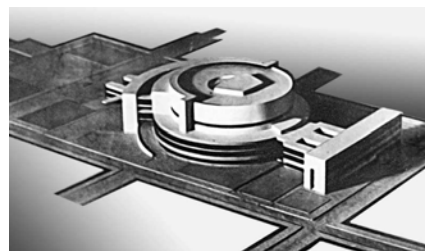

ПРОЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УКРАИНСКОГО ТЕАТРА МАССОВОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ДЕЙСТВА В Г. ХАРЬКОВЕ

Проект-переможець – авт. брати Весніни

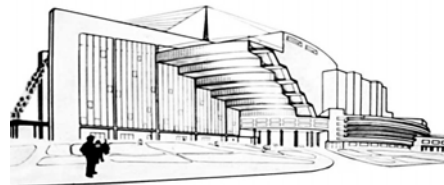

Премія 1-а – авт. Альфред Кастнер (США)

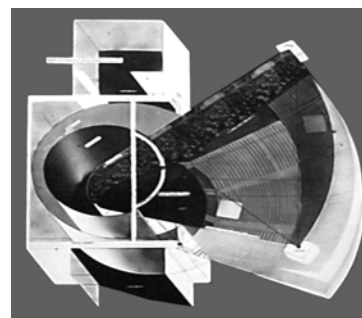

Премія 1-с – авт. Зденко-Стрижич (Німеччина)

VIEW FROM CARL LIEBKNECHT ST. AND SENDURIVSKY ST.

Премія 4 – авт. Кавакита (Японія)

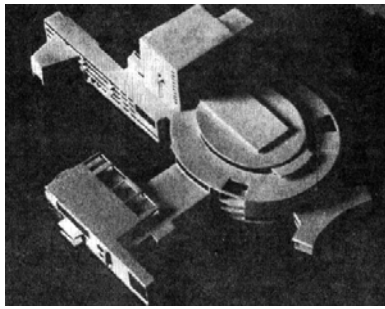

Премія 8 – авт. Вальтер Гропіус (Німеччина)

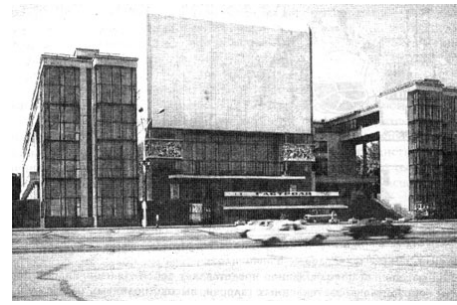
Премія 11 – авт. Норман Бел Гед (США)

Рис. 1. Конкурсні проекти театру масового музичного дійства в Харкові

Автори: архітектори Бархіни

Рис. 2. Конкурсний проект театру в Ростові-на-Дону, 1930

Автори: архітектори В.А. Щуко і В.Г. Гельфрейх

Рис. 3. Реалізований проект театру в Ростові-на-Дону, 1932

Практика проведення в організації вітчизняних конкурсів 1920–1930-х років на прикладі конкурсів на театральні будівлі демонструє значний вплив творчих конкурсів на подальший розвиток архітектурного процесу. У контексті бурхливого розвитку цього процесу слід відокремити і славнозвісний конкурс на проект Палацу рад у Москві, оголошений 1931 р. Спочатку було оголошено попередній конкурс, метою якого було професійне укладання самої програми відкритого конкурсу, а не змагання. До того ж матеріали попереднього конкурсу спеціально було подано в фаховому бюлетені з метою пошуку професійно-графічної підстави щодо будівництва.

В 1932 р., після опублікування результатів попереднього конкурсу і зроблених після нього чітких державних установ на організацію та проведення відкритого конкурсу на проект Палацу рад, було різко змінено і подальший напрям вітчизняної архітектурної теорії та практики. Саме тоді покладено в розвиток нових форм архітектури досягнення і використання найяскравіших прикладів мистецтва та архітектури минулого.

Перші пореволюційні десятиліття ХХ ст. характеризуються бурхливим виплеском (як кількісним, так і якісним) конкурсного проектування, що мало величезне значення й впливало на формування архітектурної практики.

Слід зауважити, що саме в цей період найяскравіше виконувалась основна мета конкурсів – вразити уяву новітніми концептуальними ідеями та виявити величезний потенціал творчого мислення. Також конкурсні проекти цього періоду виконують найважливішу дослідницьку функцію, що, без сумніву, мають велике значення і для постанови нових концептуальних питань формування архітектурного середовища.

Висновки

Архітектурні конкурси 1920–1930-х років були складовою єдиного процесу, що передбачав архітектурну теорію і практику, яка значною мірою збагачувалась новітніми ідеями й конкурсними розробками. В цей період були сформовані методичні підходи щодо організації, проведення, оцінки і реалізації результатів конкурсного проектування. Під час проведення кожного наступного конкурсу враховувався вже набутий методичний і організаційний досвід.

Позитивне значення у розвитку архітектурного процесу 1920–1930-х років мали творчі організації та об'єднання, які стали центрами поляризації теоретичних ідей та творчих пошуків.

Отже, інтенсивне генерування новітніх ідей та пошук нових образів у періоди проведення різноманітних архітектурних конкурсів приводить до того, що за короткий строк акумулюється величезний потенціал нових творчих задумів, коли їхня кількість значно перевищує можливості реалізації. У такій ситуації конкурси визначають «архів ідей» для майбутнього.

1. Басс В. Г. *Актуалізація архітектурної класики в петербургській конкурсній практиці 1900–1910-х гг.: автореф. дис. канд. иск.: 17.00.04.* – Изобр-ное и дек.-пр-ное иск-тво и арх-ра. – С-П(б), 2006. 2. Маклакова Т.Г. *Арх-ра двадцатого века.* / Изд. Ас-ции стр. вузов. – М., 2000. – 200 с. 3. Хан-Магомедов С. *Архитектура радянського авангарду в 20 р. т.* / М.: Стройиздат, 1996, 157 с. 4. Хан-

Магомедов С.О. В поисках нереализованного наследия // *Архитектура СССР*. – 1989, № 5–6. – М.: Стройиздат, 1989. – С. 128–132. 5. Из истории советской архитектуры. 1917–1925 гг. Документы и материалы./ Под ред. К.Н. Афанасьева. Сост-ль В.Э. Хазанова. – М., 1963. 6. Хазанова В.Э. Советская архитектура первых лет Октября. 1917–1925 гг. – М., 1970. 7. Программа конкурса на разработку проекта театра массового действия в городе Харькове // «Советская архитектура», 1931. – № 1–3. – С. 24–25. 8. Мастера советской архитектуры об архитектуре / Избранные отрывки из писем, статей, выступлений и трактатов: У 2-х т.: под общ. ред. М.Г. Бархина, т. 2. – М.: Иск-во, 1975. – С. 37–41. 9. Кодин В.А.. Роль архитектурных конкурсов в развитии архитектурной теории и практики, – / *Збірник наук. Праць*. - Вип. 7. – Одеса, 2007. – С. 236. 10. Проскуряков В.І. Анатомія проблеми завершення архітектурного ансамблю пл. Театральна в м. Одеса і шляхи їх вирішення // *Сборник научных трудов Одес. гос. акад. стр. и арх.* – Одеса: Город мастеров, 2000. – № 2: Региональные проблемы архитектуры и градостроительства. – С. 18–27.